

Yunan Tapınağı Olarak İsimlendirilmiş Yapının Temel Doğasına Yüklenmiş Anlam/lar¹

R. Eser KORTANOĞLU²

“Testiyi kullanışlı yapan boşluk çekirdeğindeki hiçliktir.

Testinin etkinliği hiçliğindedir.”

M. Heidegger

|76|

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.04.2015; kabul tarihi: 15.09.2015.

² R. Eser KORTANOĞLU, Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Tepebaşı ESKİŞEHİR, rekortan@anadolu.edu.tr; eserkortanoglu@gmail.com

Keywords: Temple, Greek Temple, Naos, Logos, Heidegger, Différance.

One of the most significant subjects questions of debate in Classical Archaeology has been “origin(s) of Greek Temple” for many centuries. Debates on origins of Greek Temple are mentioned in this article as well. However the basic tendency is about what “Greek Temple” is. On the basis of the questions of ‘What is temple?’ ‘What is done in a temple?’; the questions of ‘What is the structure named “Greek Temple”?’ ‘Where is it positioned?’ ‘How much does it correspond to the verb of worshipping?’ are derived and a difficult answer is sought for. Within this framework, origins, meanings of the terms of “naos”, “peribolos”, “temenos” and “bomos” and the manner of producing the hierarchies created by those meanings in our minds become significant “additions” to the structure of the text. Worshipping rituals of polytheistic religions and monotheistic religions and the “difference” between the holy structures realized by those rituals have great role on the meanings given to the metaphoric structure of architecture. Transformation between semantic fictions can be kept together with cohesiveness of “time” defined as the fourth dimension of architecture. Temenos has been the most fundamental element of worshipping from the beginning. Peribolos is the wall lining the framework of sacred area. It is much beyond being a physical wall. It represents hierarchy of millennia as a conceptual framework. Bomos is the place of worshipping, blood and prayer itself. All three are elements of divinity and worshipping. So, what is “naos”? When is it revealed? How does it come to the point where it would represent divinity and worshipping alone in addition to being the most aspired structure of Greek Architecture? How does it transform this singularity into a tradition surviving to date?

|77|

Anahtar Kelimeler: Tapınak, Yunan Tapınağı, Naos, Logos, Heidegger, Différance.

Yüzyıllar boyunca Klasik Arkeoloji’nin en önemli tartışma konularından biri “Yunan Tapınağı’nın kökeni/kökenleri” olmuştur. Bu makalede Yunan tapınağının kökenleri üzerine yapılmış tartışmalardan da bahsedilmektedir. Ancak temel yönelim, “Yunan Tapınağı’nın” ne olduğuna yöneliktir. Tapınak nedir? Tapınakta ne yapılır? sorularından yola çıkarak “Yunan Tapınağı” olarak isimlendirilmiş yapı nedir, nerede konumlandırılmıştır? Tapınım fiilinin ne kadarını karşılar? sorularını türetmekte ve verilmesi güç bir cevap aramaktadır. Bu çerçevede “naos”, “peribolos”, “temenos” ve “bomos” terimlerinin kökenleri, anlamları ve bu anlamların zihinlerimizde oluşturdukları hiyerarşilerin üretiliş şekilleri metnin yapısına önemli “ek”ler olurlar. Çok tanrılı ve tek Tanrılı dinlerin tapınım ritüelleri ve bu ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal yapılar arasındaki “fark”, mimarinin metaforik yapısına verilmiş anlamlar üzerinde de büyük bir rol oynamaktadır. Anlamsal kurgular arasındaki dönüşüm, mimarinin dördüncü boyutu olarak tanımlanmış “zaman”ın bağlayıcılığı ile bir arada tutulabilmektedir. Temenos, başlangıçtan itibaren tapınımın en temel ögesidir. Peribolos, kutsal alanın çerçevesini çizen duvardır. Fiziksel bir duvar olmanın çok ötesindedir. Kavramsal bir çerçeve olarak binyılların hiyerarşisini temsil eder. Bomos, tapınımın yapıldığı yerin, kanın ve yakarışın bizzat kendisidir. Her üçü de kutsallığın ve tapınımın öğeleridir. Bu durumda “naos” nedir? Ne zaman ortaya çıkar? Yunan Mimarisinin en özenilen yapısı olmasının yanı sıra kutsallığı ve tapınımı tek başına temsil edeceği noktaya nasıl gelir? Bu tekilliği günümüze değin uzanan nasıl bir geleneğe dönüştürür?

Analoji, Arkeoloji disiplininin karşılaştırma/yorumlama metodolojisi içerisinde en önemli ve kesin sonuca yakın yöntemdir/yöntemlerden biridir. Hatta yeterince epigrafik veya yazılı kanıt yoksa (örneğin Klasik Dönemler için) neredeyse her şeydir. Peki ya “Ters Analoji”? Benzemezler arasında yapılabilecek bir analogi, analogi olabilir mi? İz, Bağlam ve Sonuç verebilir mi? (mutlaka sonuç vermeli mi?) Bu değerlendirmeden bilim üretilebilir mi? Sistematik Bilimlerin temel yapısını kuran en önemli figür-lerden Aristoteles “Farklılıklardaki Benzerlikler” derken bunu mu kast ediyordu? Eksikliğin biçimsel aynılığı!..¹

Klasik Arkeolojinin mimari öğelerinden anlaşılır basit bir metafor yaratmayı dene-yelim. Dor düzeninde sütun başlığı (işlev dışında), biçim olarak İon düzenindeki sütun başlığına benzemez (Hellmann 2002: 122-193; Jenkins 2006: 14-46); aynı şekilde Korinth düzenindeki sütun başlığı da İon düzenindeki sütun başlığının formundan farklıdır (Gerçi Dor düzenine oranla ikisinin daha benzer noktaları vardır). İkisi de İon sütun başlığına benzemez. Dor ve Korinth başlıkları İon sütun başlığı değildir. Ancak, ikisini de İon sütun başlığı yapmayan nedenler benzer midir? Biçim, öz, işlev ve anlam olarak. Ve aralarında bir ilişki kurulabilir mi? Dor düzeninde sütun başlığı profilli köşelidir. Korinth düzeninde ise akanthus yaprakları vardır. Sonuçta üçü de Klasik Yunan Mimarisinde sütun başlığıdır. Üçü de hem sürekliliklerini hem değişimlerini hem de varlıklarını sürdürmüştür. Üçünün işlevi aynı, köken, anlam ve tarihsellikleri farklıdır. Ama bir de Kompozit başlık vardır. Klasik'in ikinci yarısı olan ve Yunan mimarisinin görkemli ve ihtişamlı bir mimesisi olan Roma'nın düzeni. Temelde bir Korinth başlığı olan ama İon sütun başlığının önemli süsleme öğelerine de sahip bir başlık. Başka bir deyişle, temelde bir İon başlığı olan ama Korinth başlığının önemli süsleme öğelerine de sahip bir başlık. Yani hem Korinth hem İon, aynı zamanda da ne Korinth ne de İon. İki düzenin birleşimi, birbirleri içinde eriyişleri, yeni bir form var etmeleri. Daha doğrusu yeni bir formun yaratılması. İki farklı düzendeki sütun başlığının başka bir anlama/anlam olmayana kayması. “**La différence**”². Elbette bu sütun başlıklarını yaratan düşünce insana ait. Belirli bir amaç için insan, düşüncenin yapısını inşa ederken farklı yollara sapmış veya farklılığını ifade edebilmiştir (tarihsel kronolojisi içerisinde)³. İnsanın gereksinimleri vardır. Zorunlu gereksinimler vardır. Zorunlu olmayan “Estetik” gereksinimler vardır. Bunlar birbirinin zıddı değildir. Aynı “an” içinde varolmaları

¹ Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Elemanlarından Sayın Serpil Ütebay'a yaptığı okuma ve düzeltmeler için çok teşekkür ederim. Kendisi Sorbonne Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Derrida ve Yapısöküm üzerine yapmakta olduğu Doktora Tezini teslim etmiştir.

² O, anlamın hem farklılığını hem de ertelenmişliğini vurgular, bkz. Derrida: *De la grammatologie* (2010/1967); *Écriture et différence* (1967); *La voix et le phénomène* (1967); *La vérité en peinture* (1978); Derrida 1972: 1-30; Derrida 1999: 51-63; Spivak 2014: 19. Gönderimin yapısı, göstergenin bileşenleri denilen bu iki parça arasındaki özdeşlik ilişkisinden dolayı değil, farklılık ilişkisinden dolayı işler ve işlemeye devam edebilir. Gösterge, farklılığın bulunduğu yeri belirtir.

³ Spivak 2014: 34, Nietzsche'ye atfen (WM II 13, WP 268) “Bir şey düşünüldüğünde (wenn gedacht wird) onu düşünen bir şeyin de var olması gerektiği fikri, her fiile bir fail ekleyen dilbilgisi geleneğimizin bir ifadesidir”.

gerekmez. Ama bir de “Güzellik” için yapılan arayış vardır. Sonlu bir arayış değildir. Güzelliğe duyulan gereksinim ve arayış – buna tasarım/yaratım da diyebiliriz – zihinsel inşa -, varoluşun bir yönüdür. Olmak durumundadır veya olmuştur. Derrida, “düşüncenin içindeki yapı ile yapının içindeki düşünce birbirinden kopuk değildir” der (Akcan 2006: 274). Değilleme, olumsuzlama ile pozitif bir anlam oluşturmak isterken bize zihinsel yapılardan, yapıların inşasından ve bağlardan bahseder. Bağ denilen şey, bilimsel anlamda, ilişkiler ağının (etkileşim yönünün) ortaya konması değil midir? Yerleşik düzene geçişten günümüze varıncaya değin. Başlangıç dediğimiz noktada işin içine arkeoloji disiplini girer. Arkeoloji “Eskinin Bilimi”dir (Logos’un arkaik zamanda varolmuş olanı). Arkeolojinin metodolojileri vardır. Belgelemeyi sever. Sınıflandırmayı sever. Değerlendirmeyi sever. Karşılaştırmayı (bağlamayı) sever gibi görünür. Çünkü benzeri veya karşıtı ile kesin bir ihtiyaç ilişkisi içerisindedir. En temel yapıyı kurduğu bu an’dan hemen uzaklaşmak ister⁴. Paradeigmanın kontrolü kaybetmeye başladığı ilk sınır çizgisi burasıdır⁵. Kendi yorumsal düzleminden uzaklaşmakta olduğunu düşünür. Ancak, parçalar arasında bağlar kurulamazsa, çekirdek – öz üzerine ne söyleyebiliriz? Burada belki de temel soru şu olmalıdır: Arkeolojik Analoji, Arkeoloji disiplini içinde Tarihsel Hiyerarşi inşa etmek midir? Cevap evetse bir sorun var (belki de en başından bu yana) gibi gözükmektedir. Çünkü ya eğer “hiyerarşi” yoksa, en azından bildiğimiz anlamda!

Ne zaman bir Yunan tapınağı ile ilgili bir şeyler okusam, araştırma yapmaya veya öğrencilerime anlatmaya başlasam, belirli bir süreden sonra, o yapının bir tapınak olmadığını (veya sadece tapınak olmadığını) düşünmeye başlıyorum. Peki o halde bu yapı nedir, Yunan tapınağı denilmiş bu yapı nedir?⁶

Felsefi ve arkeolojik iki temel öncül ortaya koyabiliriz:

- “Tapınak, Tanrı’yı mevcutlaştıran ve böylece Tanrı olan bir eserdir (Heidegger 2007: 33)”.

- “Tapınak megaron’dur, megaron naos’tur, naos Tanrı’nın evidir, Tanrı’nın evi tapınaktır, tapınak megaron’dur.”⁷.

⁴ “Açığa çıkış en çok geri çekilişi sever”, Ephesos’lu Herakleitos.

⁵ “Sınır” kavramı insan ve insani bilimlerden başlayarak topografya, coğrafya ve jeostratejiye kadar uzanan yelpazede Yunan toplumu için adeta bir sabit fikirdir, bkz. metin içinde Peribolos ve Temenos.

⁶ Heidegger bu soru sorma tipini muhtemelen şiddetle reddederdi (varlığı, henüz var olmadan “var” kabul ettiği için). Ama böyle bir cümle, yapısı itibarıyla “tapınak nedir?” sorusunun cevabı görünümünde ve tamamen ona ait. Platon’un ise tam tersine “görünümünde” ifademe bir itirazı olacağını sanmıyorum.

⁷ “Kentin tanrısının evi olan tapınak, bekleme odası ve sütunlu girişi olan büyük bir salona sahip geleneksel sarayın biçimini aldı” (Mumford 2007: 186). Yani diğer bir ifade ile “Megaron’un, Myken Kral Megaron’unun. Bu cümle kanımca MumFord’un saygın yazınında en temel logosentrik ifadelerden biridir (söz-merkezcilik, bkz. Derrida literatürü). Mumford bilerek ya da bilmeyerek şunu demektedir: Yunan Tapınağının kökü Myken Kral Megaronlarıdır. Ancak, sözcüklerin sabitlenmiş anlamları olmadığına inanıyorum (Platon’un beni muhtemelen onaylamasının üzerinden iki dip not geçmişti!). Yunan Mimarisi ile ilgili hemen tüm yayınlarda (özellikle başvuru eseri addedilenlerde) “Yunan Tapınağının Kökeni” ile ilgili olarak daima “megaron” terimi öne çıkar (bkz. Kaynakça). Terimin kullanımı ve sorunsalı (pozitif veya

Naos

Tapınak daha doğrusu tanrısal figüre ait olan yapı “naos”tur⁸. Naos, hem tüm yapıyı ifade etmek hem de yapının en kutsal, en önemli odasını/salonunu/kısmını tanımlamak için kullanılan bir özne-terimdir (Gruben 2001: 489; Spawforth 2006: 6-13; Hellmann 2006: 35-49). Hem bütüne hem de parçaya adını verir. Bu şekilde ikiliği üzerinde taşır. Parça olan kısmı bütünün diğer parçalarına benzer değildir. Parça, kült heykelinin de bulunduğu yapının özel bölümüdür (Fleming – Honour – Pevsner 1966: naos). Bütün ise Eski Yunanca “tapınak”, yani “ō nañw” tapınak, tanrı evi anlamına gelir ve “naÛv” fiiline dayanır. Bu fiilin anlamı ise bir yerde ikamet etmek, oturmak şeklinde ifade edilir (Kaegi 1931; Liddell – Scott 1953). Yani naos, Tanrı'nın oturduğu ev'dir (Rumpf 1961: 11-12; Höcker 2004: naos). Yunan tapınağının diğer temel bölümleri pronaos ve opisthodomos'tur. Naos, hiyerarşi de ön cephe kısmı olan pronaos ve arka cephe olan opisthodomos'tan önde gelir (içkin bir hiyerarşi!). Tanrının/Tanrısal figürün kült imgesi olan kült heykeli o salonda durur çünkü⁹. Eğer Jakobson'un ünlü ifadesini uyarlırsak naos, “egemen öge”dir – la dominante (Jakobson 1990). Diğer öğeleri var eder (diğer öğelerin var edilmelerinde etkin rol oynar, yönetir, belirler, dönüştürür). Eğer naos olmasaydı, yani ana salon olmasaydı, yapının ön ve arka kısımları olur muydu? Her şekilde olamazdı! Tarihsel sürekliliğe baktarsak yapı vardır (ana salon, ev, naos şeklinde tanımlanan en erken yapı tipi), ön kısmı olan yapı vardır (pronaos ve naos) ve ön ve arka kısımları olan yapı vardır (pronaos, naos, opisthodomos). Yapının temel öğesi olmadan ön ve arka kısımları da olamaz. Çünkü var olmuş bir yapıya aidiyet gösterip de yapıdan önce var olmuş ek olamaz. “Ek” temel yapı ile art-süremlili bir ilişki içerisindedir. Aynı zamanda naos yapının tutarlılığını sağlar (oranlar sistemi burada görünmeyen ancak varlığı en önemli izdir, Yunanlar buna harmoni diyorlardı). Tapınak, Tanrı'nın oturduğu ve ona ait bir yerdir. Tapınak, Tanrının evidir¹⁰. “Yunan tapınakları tanrının veya en azından “suretinin” evi (oikos) olarak hizmet görüyordu¹¹”. Yunan halkları veya başka türlü ifade edecek olursak Yunan kültür coğrafyasında yaşamakta

|80|

negatif anlamda), o kadar yoğunlaşmıştır ki, rahatlıkla bu cümle “a priori” kullanılabilir. Megaron ile ilgili temel mesele, kimin megaronunun Yunan tapınağının kökeni olduğudur. Örneğin “..megaron ismi verilen ve Yunanistan'a mahsus tipte şatolar yükselmektedir..” veya “..bu yapı tipine 2. binyılın başlarına ait Orta Hellas küçük yapılarında ve Troia'nın 2. tabakasında tesadüf edilir..” ya da “..esas salon ve ön avlu Hellas tarzı megaronları hatırlatmaktadır ve hakikaten bir müddet sonra bu şekle mabed planlarında da rastlanır”, bkz. Rumpf 1961: 2-3, 11-13. Benim için ise konu zaten F. Işık tarafından aydınlatılmış “görünümündedir”, bkz. Işık 1998.

⁸ Platon bize “nous”dan bahseder. Nous diyalektiğin en üst noktası, “akıl” anlamlarına da gelir. Biz ideaları ancak nous ile kavrayabiliriz. Nous ayrıca tanrısal olana da gönderme yapar. Bu anlamda acaba “naos” ile bir bağı olabilir mi? Etimolojik açıdan araştırılmaya değer.

⁹ Pronaos, naos ve kült heykeli için bkz. Burkert 1985: 84-87; Ginouvès 1998: 35, 39, 41; Höcker 2004: Naos ve Tempel; Hasol 2002: Naos.

¹⁰ Wycherley 1962: 105; Boardman 1996: 77; Tomlinson 2003: 16. “Dil, varlığın evidir”, Heidegger.

¹¹ Platon'un varlığı seziliyor: Boardman 1996: 72; Gruben 2001: 489.

olan topluluklar, bu yapının tanrıya ait bir ev olmasını istediler. Başlangıçta yapı konumlandırılırken insanların oturduğu sıradan evler model olarak alındı. Tanrılara adak hediyesi olarak sunulmuş ev modellerinden bunu anlıyoruz¹². Ancak, tanrılarla insanlar arasındaki hiyerarşinin bir sonucu olarak, tanrıların evleri elbette daha anıtsal olmalıydı. İnsanların oldukça minimalist evlerine karşılık, MÖ 8. yüzyıldan sonra yaklaşık 30 m üzerinde inşa edilmiş olan yapılar “kült yapısı” olarak adlandırılmıştır¹³. MÖ 8. yüzyılda ne oldu?¹⁴ Olymposlular’ın dini, antropomorfizm ve mythosların yazıya dökülmeleri ile mühürlendi. “Muhtemelen tapınak ölçüleri içinde barındırdıkları heykellerin boyutları ile orantılıydı. Büyük ölçekli ahşap heykellerin eskiden beri Yunan tapınaklarında var olduğunu biliyoruz (Boardman 1996: 72)”. Kozikoğlu, Yunan tapınağı’nın “tanrı imgesi” için bir ev olduğunu söyler. Görselliği olan ama kapalı ve içkin bir yapıdır. İnsanlar giremez. Temel strüktür Mısır’dan alınmış, farklı inanış ve kimliğin sonucu olarak da farklı bir “yapı” tipi ortaya çıkmıştır (Kozikoğlu 1997: 1738). Mısır’daki MÖ 15. yüzyıla tarihlendirilen bazı tapınak yapılarını belirgin açılardan öğrencilerime sunduğumda istisnasız “Dor Tapınağı” diyorlar (Dair al-Bahri örneğin, Spawforth 2006: 22-23). Yümer bu noktayı “gereksinimi ithal ediyor ve kendine has çözüm üretiyor, buna Yunan tapınağı diyoruz” şeklinde yorumlamıştır (Yümer 1997: 1952).

Tanrıların evleri nerede inşa edilmelidir? Wycherley’in de değindiği gibi (Wycherley 1962: 87) Tanrı ile şehir arasındaki ilişkinin niteliği bu konumlandırmada ne kadar önemlidir? Aidiyet. Ait olmak hissi¹⁵. Rahipler ve yöneticiler başta olmak üzere kent sakinlerinin özelinde, kentin bizzat kendisinin kendini oldukça iyi hissediyor olduğunu sanırım söyleyebiliriz. Şehrin tanrıya ve tanrının şehre aidiyeti. Yerleşimin kent karakteri kazanımı bu noktada çok önemli olmalıydı (Müller – Vogel 2012: 127). Kentin bir koruyucu tanrısı vardı ve onun için de bir kutsal alan gerekiyordu (Tomlinson 2003: 72). Gereksinim. “Yunan kenti ortaya çıktığından itibaren bir tanrının eviydi” (Mumford 2007: 174-175). Tanrısal figürlerin güçlerinin ve yetkinliklerinin bölünme olasılığı Yunan dininin çok dikkat ettiği bir husus değildi muhtemelen. Çünkü başta Athena olmak üzere bir çok tanrı/

¹² Dinsmoor 1975: 36-64, fig. 15; Coulton 1982 (1977): fig. 8; Boardman 1996: 43; Martin 2003 (1972): 39, Fig. 46. Atina Agorası’ndaki çalışmalarıyla gösterdiği üzere, “İz”leri takip etmek üzerine bir yetenek olan Martin, Smyrna, Samos, Eretria örnekleriyle model üzerinden modeli tanımlar: “ortak kökene sahip ama birbirinden bağımsız yapılar”.

¹³ Coulton 1982 (1977): “The problem of beginning”, 30-50; Gruben 2001: 12-24, 25-32; Spawforth 2006: 22; Hellmann 2007: 62, 216.

¹⁴ “8. yüzyılda, askeri genişleme ve büyüyen ekonomik aktivitelerle bağlantılı olarak, Yakın Doğu’dan Batı’ya, bütün Akdeniz’e, okuryazarlık dahil kültürel bir yol açılmıştır. Bu süreç, Semitik Doğu’nun gelişmiş kültürleriyle yoğun ilişki içine giren Yunan grupları da kapsıyordu. Doğu, bir süre kültürel liderliği elinde tutmuştur; ama Yunanlar şaşırtıcı bir şekilde, Doğu’dan aldıklarını hemen kendilerine adapte etmiş, dönüştürmüş ve böylece kendilerine has bir kültür geliştirmişlerdir. Çok geçmeden, Yunan dünyası, Akdeniz uygarlığının liderliğini ele geçirmiştir”, Burkert 2012: 145.

¹⁵ Akcan 2006: 276. “Heidegger’e göre mimarlık daima koruma, yeşertme, daha önemlisi bir yerlere ait olma duygularını pekiştirmekle ilgili olmalıdır”.

tanrıçaların bir çok kente koruyucu kimlikler olduklarını biliyoruz, Zeus, Hera, Athena, Apollon, Artemis, Poseidon başlıcaları olmak üzere. Hera'nın bir Arkaik yansıması var (Samos, Argos, Olympia). Bir de ünük ve hepsi bir arada örnek var "Aphaia" (Dinsmoor 1975: Fig. 42). Temel iki dişi tanrıçanın adeta "mimesis"i. Athena ve Artemis. Artemis görünüm-lü bir Athena. Hem özne hem suretler taklidi, Hem Athena ve/aynı zamanda Artemis, hem kendi varoluşu, hem balıkçıların tanrıçası, hem de ormanların ve vahşi tabiatın. Aphaia'nın Aegina adasındaki tapınağı. Hem VI. yüzyıla ait bir naos hem de 5. yüzyıla, ne 6. yüzyıla ait bir naos ne de V. yüzyıla (Hem İon sütun başlığı hem de Korinth, ne İon sütun başlığı ne de Korinth!)¹⁶. Bir geçiş dönemi yapısında arada kalmış bir tanrıça. Bölgeler arası göçlerin mythoslara, mythosların hakikate dönüştüğü bir yapı, ev, naos. Varlığın mimesisi "suret" için, temel ev yapısını model alan model, naos, Yunan tapınağı!

Kent surları içerisinde akropolis en ilahi figüre en yakışan, en kutsal olan için en kut-sal olan alan idi (Gruben 2001: 166-222; Lawrence 1990: 189-221). Bu alan Myken Döneminde yönetici kişinin görkemli konutuna/sarayına ev sahipliği yapıyordu. Ancak daha erken dönemlerde akropolis yükseltisinin kültürel bir kimliği olmalı idi. İktidar doğa-nın güçlerinden sarayların sahiplerine ve ölümlülerden tekrar tanrılara yönelmişti. "Akro-polis, kentin kuvvetini, prestijini ve yurtseverliğini ifade etmekteydi" (Boardman 1996: 14). "Burada eski kültü yaşatan tapınak ve onun yanında rahip ve rahibelerin yerleşim yerleri bulunmaktaydı" (Mumford 2007: 186). Yükseklik anlaşıldığı kadarıyla iktidar ile hep bir tutuluyordu. Burada bir karşıtlık değil eş değerlilik saptayabiliyoruz (Bu sarma-lın bozulması belki de Roma'nın imparatorluğu ile mümkün olmuştu. Tanrı'nın yerini bir imparator, insan imparatorun yerini bir tanrı almıştı). Bu örneğin en kült figürleri Athena ve Atina Akropolisidir, "simgesel anlamla aşırı yüklü bina"¹⁷. Veya şehir surlarının dışında

|82|

¹⁶ Spivak 2014: 20. Göstergenin tuhaf –varlığı- şu şekilde ifade edilebilir: bir yarısı asla orada değildir, diğer yarısı ise asla o değildir. Göstergenin yapısı, hep namevcut olan şu ötekinin, izi veya hattı tarafından belirlenir. Bu öteki asla tam ve yetkin varlığın içinde bulunamaz", Spivak 2014: 21 "Derrida'nın iz/trace (üstü çizili halde - sous rature) dediği şey bir mevcudiyetin namevcudiyetinin, öteden beri namevcut olan bir mevcudiyetin, düşüncenin ve deneyimin koşulunun, yani bir kökenin, eksikliğinin damgasıdır".

¹⁷ Mumford 2007: 186. Ayrıca 188: "benlik, benliğe bakan benliğe imrenerek bakmaktaydı". Boardman 1996: 147; "tapınağın tanrıçaya sunulan bir hediye olması kusursuzluk gerektiriyordu".

Atina Akropolisindeki Athena Parthenon tapınağı tüm Hellas'ın, Hellen kültürünün yükünü tek başına omuzlayan bir anıtsal yapıdır. Kanımca üç temel insan topluluğuna yönelik simgesel ve çok ağır mesajlarla yüklüydü. Persler (ve tüm diğer Yunan dışı halklar ya da Yunanca konuşmayan halklar yani Barbarlar), Atina'lılar ve diğer Yunan Polis'leri (veya Atina dışındaki Yunan Coğrafyası, Atina'lılara göre Atina ve ardılları). Sanat eserinin anlamı zaman içinde çoğalır, değişebilir. Zamanın katkısıyla yapının günümüzdeki anlamı, Yunanistan özelinde Batı Kültürünün Tarihselliğidir –görmeyi ve Hellen romantizmi!, "her bir sahne, bize Atinalıların Barbarlar karşısındaki zaferini üstü örtülü olarak anlatır", Boardman 1996: 148 (Klasik Arkeolojinin yaşayan en önemli figürlerinden Sir J. Boardman'ın logosentrik ifadelerinden bir örnek, tasvirin diğer muhtemel için çevirisi: Batı doğuyu yenmiştir! Bu bir tarih makalesi değil (aslında bir bakıma tamamen bir tarih makalesi!). Elbette Yunan'lar Atina önderliğinde Perslere karşı çok önemli ve kahramanca savaşlar kazanmışlardır. Buna "hakikat" diyoruz ki günümüzde bile filmleri yapılıyor. Ama sonuca gelirse, Persler bütün Yunanistan'ı tahrip etmişler, sonrasında birer deniz ve kara muharebesinde yenilmeleri üzerine çekilmişlerdir (Plataia Zaferi, Plataia Yemini'ni tek başına tanımlamaz, zafer-çekiliş-kurtuluş ile birlikte

bir kutsal alan konumlandırılıyordu. Genellikle kökleri (kıta için Myken açık hava kutsal alanlarına dek, hatta bazen daha da erken dönemlere) neolitiğe inen kutsal alanlar. Olympia Zeus ve Delphoi Apollon bu tipin en özel örnekleri olarak karşımıza çıkar (Gruben 2001: 46-66, 67-92; Lawrence 1990: 186-189). Bütün Yunanları “birleştiren” alanlar (Mumford 2007: 176). Standart ikili ve diğerleri. Olympia ve Delphoi, Delphoi ve Olympia. İkiisi birbirinden tamamen farklıdır. Ama kendi aidiyetleri içerisindeki kutsal alanlar arasında en önde gelirler. Kroisos bile Arkaik Dönem’de Lydia’dan kalkar Delphoi Apollon’unu “çok” mutlu etmek ister. Felsefeyi öncesi ve sonrası olarak ikiye bölmüş olan “Büyük” Sokrates bir anlatıma göre Atina’dan sadece iki kez çıkmıştır, bir anlatıma göre de üç kez. Bir tanesi askerlik görevi nedeniyle. Diğerleri veya diğer ikisinden biri de Delphoi Apollon tapınağını ziyaret etmek, tapınakta yazan “kendini bil” aforizmasını gözleriyle görmek için (Derrida 2014: 75-83). “Yunan kentinin özel sırrını bulmak için büyük merkezlerin dışına bakmamız gerekir. Yunan kent kültürünü önceki kültürlerden tamamen ayıran şeyi üç sözcükle özetlemek gerekseydi, o zaman hiç düşünmeden şöyle söyleyebilirdik: Olympia, Delphoi, Kos” (Mumford 2007: 175). Ayrıca Delphoi “Dünyanın merkezi” olarak kabul edilirdi¹⁸. Zeus’un kartallarının karşılaşma noktası. Egemenlik daha başka nasıl tanımlanabilir ki? Bir Yunan tanrısı olmakla, Zeus, Athena veya Apollon olmak arasında bir hiyerarşi var ve bu hiyerarşiyi kuran insanlar olduğuna göre –büyük oranda mythoslar yolu ile (Homeros ve Hesiodos)-, insanların oluşturduğu inanç söylemi de inanç dışı söylem de eşyanın doğasına uygun olarak hiyerarşiye sahip. Bu duruma şahitlik etmek için salt logos’un varlığına muhtaç değiliz. “Mythoslar ve Mimari” ve ona yüklenmiş “anlam/lar” bize durumu anlatıyor. Zeus, Athena ve Apollon’a yüklenmiş anlamlar, demek diğerlerinden daha kıymetli. “Bizim için mythos olan, onlar için Tarih’tir” (Boardman 1996: 16). Delphoi, din ve kehanet ötesinde, Antik Coğrafyada Yunan sirkülasyonu üzerine de çok etkiliydi. “Delphoi, Yunan kentinin gelişiminde başka bir değişime, daha doğrudan ve fiili olarak imzasını atıyordu. Yunanlara göre, tıpkı daha önceki kültürlerle göre olduğu gibi, kentin kuruluşu temelde dinsel bir eylem olduğu için Delphoi’da doğal olarak yeni kentlerin kuruluşunu bir görev olarak üstlenmişti. Böylece özellikle kolonizasyon sürecinin ilk dönemlerinde Delphoi’daki Apollon tapınağı, her istikamette Apollon’un koruması altında yeni koloniler kurulmasına yönelik kati tavsiyelerde bulunmuştur. Delphoi örgütlü bir dağılma programı geliştirdi” (Mumford 2007: 181). Delphoi’un dinsel nitelikli bir kutsal alan olması gerekmiyor muydu?

Tapınak, Büyük Kolonizasyon Dönemi’nde kurulan bir koloni kentinde ise, diğer ilahi standart yükümlülüklerinin yanında, ev ya da vatan özleminin adı/simgesi olabilir. Bu anlamda güçlü bir duygusal travmanın somutlaştığı bir alan ve yapıdır. Yapı, belki de

tanımlarlar). Buna Atina özelinde “Plataia Yemini” denir ki Parthenon inşa programının arkasındaki çekirdek kavramdır - Arrière pensée. Belki de asıl zafer “algıların” yönetilmesidir! bkz. Husserl literatürü).

¹⁸ Mumford 2007: 177. Yazar burada Kudüs ve Kudüs’ün Hıristiyan inancındaki yerine atıfta bulunarak bir analogi yapıyor. Kudüs vardır ve diğerleri vardır. Delphoi ve diğerleri?

kıskançlıkla, hasetle inşa edilmiştir. Artık olmayanın, olamayacak olanın gözle görünür anıtsal varlığıdır. Son yıllarda kolonizasyon üzerine yapılan yeni yorumlardan anlaşılıyor ki, kolonistler sadece çok bilinen nedenlerden değil, bunlardan daha çok politik baskı ve kavgalardan dolayı gitmek zorunda kalmışlar (Tssetskhladze 2005: 95-122; Tssetskhladze 2010: 76-83; Kortanoğlu 2013: 211-238).

Temenos ve Peribolos

Naos, tanrıya tapınılan yer/mi-dir?! Kutsal alan düşüncesi bu noktada büyük önem kazanır. Çünkü kutsal alan, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde “barınma” ve “tapınma” fiillerinin düzenli bir şekilde gerçekleştirildiği bir alandı. Bu düzen sınırsal bir faaliyet ile sağlanıyordu. Minos ve Myken Dönemlerinden itibaren tapınımın en temel ögesi kutsal alan olmuştur. Zirveler, mağaralar, ilahi ve özel bir duygu uyandıran her yer. Yunan Çağ’ında başlıcaları tapınak ve sunak olmak üzere bazı birtakım diğer öğeler, temenosu oluşturur¹⁹. Kutsal alan temenostur²⁰. Eski Yunanca “temenos”, yani “tñ tñmenow” kutsal alan, koruluk anlamında kullanılan bir isim olup, “tñmnv” fiiline dayanmaktadır. Bu fiilin çeşitli anlamları vardır; Kesmek, kurban etmek, parçalamak, keserek ayırmak (Kaegi 1931; Liddell-Scott 1953). Temenos, tñ tñmenow bir tanrı-tanrıça için “ayrılmış alan (kesilmiş alan)” olduğuna göre, fillin kesmek, bölmek, ayırmak anlamlarıyla bu bakımdan örtüşür²¹. Tanrılar için kurban kesmek, tanrılar için bir alanı kesmek ve bir bölümünü ayırmak. Bir alanı nasıl ayırımsayabiliriz? Sınır’ın varlığı ile. Bu varoluş nasıl yaratılıyor? Fiziksel sınır’ı belirleyici öğeler ile (taş, ahşap çit, duvar). Zihinsel “sınır” nasıl yaratılıyor? Tasarım’ın ilk aşamaları gereksinim ve zihinsel yapının inşası olduğuna göre, önce gereksinim ile olmalı²². Kan akıtmak, yalvarmak ve bunlar için bir alan ve yapılar oluşturmaya duyulan gereksinim. Olmasını istediğimiz bir şeyi elde etmeye yönelik gereksinim. Peribolos’u eksiklik olan bir temenos (kişinin öz varlığı).

Sınırım konumlandırma da yapının “ne” olduğu kadar önemli olabiliyor. Platon, “Kutsal alanlar da yönetim yapılarıyla birlikte agoranın çevresinde toplanmalıdır” derken (Platon. Yasalar. 778-779), Ksenophon, “Kutsal alanlar herkes tarafından görülebilmeli ama

¹⁹ “Yunan mimarisi kutsal alanlarda ki kutsal yapılarda doğmuştur” Roux 1984: 153. Ayrıca, Ginouvès 1998: 185; Gruben 2001: 490; Hellmann 2006: 145-174 (temenos), 175-185 (peribolos).

²⁰ Hasol 2002: Temenos: Eski Yunan kentinde kutsal alan. Peribolos denilen duvarla çevrili olan temenosta tapınak, dinsel yapılar, stoalar, sunaklar, adak sütunları ve kutsal ağaçlar yer alırdı. Ayrıca benzer tanımlar için bkz. Sözen – Tanyeli 1986: Peribolos ve Temenos.

²¹ Mumford’un bu alanlar için, Yunan maneviyatı özelinde büyük bir “birleştirici” etki yarattığı ifadesini üstte paylaşmıştım. Ayrılmış (kesilmiş) bir alanın paradoksal biçimde büyük bir birleştirici etki yaratabildiği hususu ayrıca incelemeye değer. Ayrıca anlamın sabit olamayacağını direkt göstermesi açısından da önemlidir. Anlam hiçbir zaman tek bir anda tamamen mevcut değildir. Anlam göstergeler zincirinde değişimlere tabi bir süreçtir, bkz. Derrida 2010.

²² “Ölümlüler tanrıların gelişlerinin örtülü işaretlerini beklerler ve yokluklarının işaretlerini yanlış anlamazlar”, bkz. Heidegger 2008: 82.

içlerine kolaylıkla girilememelidir” der. MS 2. yüzyılda Kıta coğrafyasında büyük bir gezi yapmış ve gördüklerini aktarmış olan Pausanias ise Tanagra halkını över, çünkü “kutsal alanları evlerinden ayrı, insanlardan uzak, el değmemiş bir yerdedi” (Ksenophon. Memorabilia. III, 8, 10). Temenos (kutsal alan), tanrısal figüre ait bir kavramsal ve fiziksel bir uzamdır. Temenos’u peribolos çevirir. Peribolos, kavramın somutlaştığı duvardır. Peribolos, kavramsal çerçevedir – parergon (parergon hem çerçevedir, hem de takviye görevi gören bir “ek”tir -supplément) (Derrida 1978). “Bir şeyin tamamlanmaya ihtiyacı varsa bir bütün değildir. Tamamlayan şey denen olgu en az tamamlanan kadar önemlidir. Ek, bütüne eklenmiş bir şeydir. Bütünün tamamlanmışlığı hissimizi dönüşüme uğratar” (Derrida 2010: 215-249, 407-478; Derrida 2014: 63). Tapınımın en arkaik dönemlerinden itibaren en primitif, en temel iki öğeden birisidir. Kutsal alan ve sınır. Sınır önce gelişigüzel boyutlarda simge taşlardan oluşur. Sonra ahşap çitlerle belirlenir. Ardından düzgün taşlarla örülmüş özenli bir peribolos şeklinde karşımıza çıkar. Kavram temenos ise, kavramsal sınır peribolostur. Sınır düşüncesi Yunanlılar için varoluşsal değerde önemlidir. Sınır, bir şeyin bulunuşunun başladığı yerdir. Temel sınır ufuk çizgisidir (Sharr 2013: 54-65)²³. Kenti sur çevirir, sınırlandırır. Sur koruyucudur ve bu nedenle kutsaldır. Atina Akropolisindeki Myken duvarının varlığı bu geleneksel düşüncenin adeta arketipidir. Onun varlığı nedeniyle anıtsal propylaion simetrik olarak tamamlanamamıştır. Bu durumda hem temenosu var eden hem de koruyan duvar olan peribolosun kutsallığı ortadadır. Tarihselliğe dönersek önce kutsal alan vardır - temenos. Sonra onu sınırlandıran semboller ve sonrasında duvar vardır – peribolos. Sunak, peribolos ile sınırlandırılmış temenos içerisinde tapınımın temel öğesi olarak sonradan eklenmiştir. Tapınak, tanrının evi, naos, temenos içerisinde en son konumlandırılmış simgesel ve ikonik yapıdır. Tapınak (naos), Yunan dini mimarisinde görünürde en önemli konumuna MÖ 8. yüzyıldan önce ulaşmamıştır. Görünürdedir²⁴. Çünkü ne alanın kendisidir ne de tapınım fiilinin içeriğini doldurur. Alan ve sunak baş aktörlerdir. Tapınak kütesine rağmen zarif bir silüettir. Kanımca Yunan mimarisinin taş mimariye geçtiğinden bu yana en büyük başarılarından biri budur. Paradoksal biçimde en çok para tapınak yapısına harcanır. Olabildiği ölçüde en kaliteli mermer, büyük mimarlar (bizim için büyük, onlar için başarılı zanaatkar ustaları), becerikli ve detay çalışabilen ustalar, diğer inşaat ve ulaşım/taşıma masrafları. Temenos ise, kutsal alan imgesi olarak zihinlerdeki duvardır. Peribolos, kutsal alana ait ikonları ve ikonik yapı öğelerini koruyan fiziksel duvarın kendisidir. Koruyucudur. Aşılmaz. Aşılmadığı ve koruyucu olduğu için kutsaldır. Peribolos, kavramın somutlaştığı duvardır dedim. Peki duvar nedir? Duvar “Belirli bir mekan

²³ Ayrıca bkz. dip not 6.

²⁴ “Vücuda getirmek için Grekçede kullanılan sözcük tikto’dur. Tekhne, teknik sözcüğü tek kök fiiline aittir. Grekler için tekne ne sanat ne de zanaat anlamına geliyordu. Bilakis bir şeyi mevcut olanın içinde, şu veya bu olarak, şu veya bu şekilde görünür kılmaktır. Grekler tekne’yi, vücuda getirmeyi, görünmeye bırakma (belirmesini sağlama) olarak anırlar. Bu şekilde anlaşılan tekne eski zamanlardan beri mimarinin katmanları (tektoniği) arasında gizli olarak bulunur”, Heidegger 2008: 94.

ya da alanı çevreleyen düşey yapı ögesidir. Çevreleyici, taşıyıcı ve bölücü işlevlerden birine ya da birkaçına sahiptir” (Ersoy 1997: 484). Yani hem çevreleyicidir hem de bölücüdür. Hem koruyucudur hem de ayırıcıdır şeklinde de okuyabilir miyiz? TDK Türkçe Sözlüğüne göre duvar, “bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem”, “bir toprak parçasını sınırlayan taş, tuğla, kerpiçten yapılan engel”, “sonuç alınamayan yer” ve “engel” anlamlarını taşır (TDK Türkçe Sözlük 2005). Yani koruyucu ve ayırıcıdır. Sonuç alınamayan yer ve engeldir (Mumford 2007).

Heidegger “Bir mimari eser olarak Yunan tapınağı hiçbir şeyi kopyalamaz. Kayaların oluşturduğu vadide öylesine durur. Mimari eser Tanrı'nın bir görünümünü kapsar ve bunu kutsal alanlara götürür. Tanrı tapınak sayesinde tapınakta mevcut olur. Tanrı'nın bu mevcudiyeti, kendi içinde kutsal bir alan olarak, alanın genişliği ve sınırınıdır. Tapınak ve alanı, belirsizliğe dönüşmez. Tapınak, doğum ve ölüm, felaket ve kutsallık, ihtişam ve sefalet, yükselme ve çöküşün ve insan varlığı için onun yazgısının biçim kazandığı ilişkilerin birliğini toparlayıp bir araya getirir” der (Heidegger 2007: 32). Yunan tapınağına Yunan tapınağı demesi dışında eksiksiz bir metin!

Yunan Tapınağı bir tapınaksa, bu tapınağın kendi varoluşu olan Yunan tapınağının kökeni nedir? Sonuçta her köken sorunu bir “öz” arayışıdır ve bunun için anlamsal derin katmanlara inmek gerekir²⁵. Yunanca anlamlar bu arayışın yol göstereni midir, çekirdeği midir, kendisi midir? Artık oldukça yıpranmış standart paradiğmaya göre Yunan tapınağı'nın kökeni Myken megaronudur! (Hint-Avrupa topluluklarının arkitektonik anlamda en ilham verdikleri nokta, uzun soluklu göçebe bir topluma nazaran MÖ 2. Binin başlarında ulaştıkları mimari seviyeleriymiş demek isteniyor olmalı!) En azından ciddi bir zaman dilimi boyunca bu inanç sadakatle korundu. Asıl başarı, Neolitik ve Bronz Çağ'da Ege'nin iki yakasında da kullanılan bir plan modelin “Myken Megaronu” olarak literatüre geçmesidir. Myken megaronu, Antik mimari de her şeyin başı, ortası ve sonudur. “Kentin tanrısının evi olan tapınak, bekleme odası ve sütunlu girişi olan büyük bir salona sahip geleneksel sarayın biçimini aldı” (Mumford 2007: 186). Mimari de koruyucu figür “duvar”dır. Tomlinson, anıtsal Myken mimarisi için “kraliyet yapılarının mimarisi, egemen politik sistemle ayrılmaz ölçüde birbirine bağlıydı ve her nedenle bu sistem MÖ 12. Yüzyılda çöktüğünde bununla ilişkili mimari de kesintiye uğradı” der (Tomlinson 2003: 15). Anlam ve biçim ilişkisinin güzel bir ifadesi. İşte bu kesintiye uğrayan paradiğmanın yaklaşık 400-500 yıl sonra ortaya çıkan ve etkisi günümüze değin devam eden, ilham verici olan bir sistemin kökeni olması fikri bir seferde anlaşılmaktan oldukça uzaktır. Ancak köken sorunu hazırlamakta olduğum başka bir makalenin konusu. Burada söylenmesi gereken nokta, köken konusunda ilerleyebilmek için gerçekten güçlü, yere basan ve zekice düşünülmüş (arkeoloji

²⁵ Akcan 2006: 278'de Derrida'ya atıf “İdeal bir kökenin varlığına inanmak, ideal bir son inancını da beraberinde getirir (tersi de doğru tabii)”. Derrida'nın aslında bir köken düşüncesine karşı olduğunu da bu noktada belirtmeliyim.

dışındaki disiplinlerle de bezeli) teorilere ihtiyacımızın olduğu. Köken sorunu mevcudiyet metafiziğini de beraberinde getirir der Derrida (Derrida 2010: 114). Mevcudiyet metafiziği için – logos merkeziliği çözümlenmek gerekir, onun içinde Platon’dan itibaren Batı kültürünü oluşturan yazılı ve sözlü her bilgi birikimine bakmamız gerekir. Batı kültürü, köklerini Yunan Kültürü olarak görür. Yunan Kültürü nedir? Mythos ve Logos ve yansımaları ile sonuçları. Heykeltraşi. Mimari. Yunan Mimarlığı ve mimari plastiği. Yunan mimarlığının temsil figürü olan tapınaklar²⁶. En özenilmiş, en gurur duyulan yapılar. Köklere indiğimizde görürüz ki “Neolitik karakter Klasik Yunan yapı sanatını da biçimlendirmiştir (Müller – Vogel 2012: 127, 135). Dimini ve Sesklo. Çünkü köken problemi, Hellmann’ın da değindiği gibi “Yunan mimarisinin büyük sorunudur”²⁷. Sadece bu tartışmaların niteliği, yoğunluğu ve tarihselliği bile gösteriyor ki “Yunan Tapınağı” denen yapı ve kökeni önemli bir konudur. Bu noktada ilginç olan başka bir husus ise şudur ki, Akdeniz ve Doğu Akdeniz kültürleri içerisinde “tapınağının” fiziksel ve anlamsal olarak bu seviyede tartışıldığı başka bir uygarlık bulunmamaktadır. Neden?

Bomos

“Tapınak megarondur, megaron naos, naos Tanrı’nın evi, Tanrı’nın evi tapınaktır” ifadesiyle birinci bölüme geçmiştim. Bu cümleye “tapınım tapınakta yapılmaz, sunakta yapılır” şeklinde devam etmek istiyorum. Yunan geleneğinde tapınım ritüelleri tapınakta yapılmaz. Tapınağa “ek” olan sunakta (bomos) yapılır (Dinsmoor 1975: 65; Burkert 1985: 87-88; Höcker 2004: altar; Hellmann 2006: 122-144). Ancak art-süremli çizgiselliğe baktığımızda bizzat tapınağın kendisi sunak için bir ek’tir. Ek –supplément- nedir? Tamamlanmaya ihtiyaç duyan olguyu tamamlayan öğedir. Bir şeyin tamamlanmaya ihtiyacı varsa bir bütün değildir. Tamamlayan şey, en az tamamlanan kadar önemlidir²⁸. Derrida’ya göre metafizik gelenekte bütün parça karşısında üstün tutulmaktadır. Ona göre, potansiyel olarak yapısal her ilişki “özgün” yapıya ilaveler yapıldığı oranda değişmeye mahkumdur. Yani, köken en baştan itibaren ilaveye –supplément- ihtiyaç duyar (Derrida 2010: 215-249, 407-478; Derrida 2014: 63). Ek, söyleme genellikle “ama” ile bağlanır (Başaran 1993: 57). Metnin giriş bölümünde bahsedilen Kompozit düzen sütun başlığı bu duruma güzel bir örnek olabilir.

Ayrıca bir diğer çok önemli soruyu daha sormak gerekir; tapınım fiili tam olarak nerede gerçekleştirilir? Bir fiil mi yapı tipini belirliyor? Tapınak? Sunak? Tapınımın olduğu yere

²⁶ Temsil sorunu olan değil, temsiliyetin sorumluluğunu tek başına taşıyan.

²⁷ Hellmann 2007: 61. Hellmann’ın ilk kez 1998 yılında yayımlanmış olan kitabı, fiziksel boyutuyla ters ilişkili olup, Yunan mimarisiyle ilgili büyük bir eserdir. Bu minimalist eserde, başyapıtı olan ve henüz 3 cildi yayımlanmış, 4 ciltlik “Yunan Mimarisi”nin izlerini görmekteyiz.

²⁸ İlave, bütüne eklenmiş bir şeydir. Bütünün tamamlanmışlığı hissimizi dönüşüme uğratar. Tamamlayan bir öğeden ziyade, dönüşümsel olabilme anlamında tamamlanmışlığı ortaya çıkartan bir durum, bkz. Derrida 2010: 215-249, 407-478; Derrida 2014: 63.

mi tapınak diyoruz? Tanrının oturduğuna, evi olduğuna inanılan, girilemeyen yapıya mı tapınak diyoruz? Görkemli bir yapı gerekli mi? bütün bir Yunan mimarisine ilham verdiği-ne göre, zaman zaman Hellen kavramını, bütünlüğünü tanımladığına göre evet, gerekli olmalı. Ama orada ve o dönemde tapınım sunakta gerçekleşmiyor mu? Tapınak tanrının evi, sunak ise tapınımın yeri niteliği taşıyor. Karşılıklı ve ikili bir yapı²⁹. Dualite. İkili bir yapıda anlam da çoğul hale geliyor. Tekillik kayboluyor. Ama tapınım baştan sona tamamen “tekil-lik” demek değil midir? Yapı tek bir tanrıya aidiyet göstermez mi? Tekillik ve çoklu anlam birbirlerini ortadan kaldırdıklarında ortada ne kalır? Fiziksel bir yapı, “varlık”. Anlamsal bir “yokluk”. Tekillik kayboluyorsa sabit anlam da kaybolur. Sabit anlamın kaybolduğu bir yerde nasıl hiyerarşi inşa edebiliriz?

Eski Yunanca “sunak”, yani “ō bvmñw” kelimesi “baŪnv” fiili ve “tñ b°ma” ismine dayanmaktadır. baŪnv fiili yürümek, çıkmak, tırmanmak anlamlarına sahiptir. Bununla bağlantılı olan “ŽnabaŪnv” fiili de yukarı çıkmak anlamında kullanılır. “tñ b°ma” ismi de benzer şekilde adım, basamak, yükseltilmiş yer, sahne gibi anlamlara sahiptir (Kaegi 1931; Liddell-Scott 1953). Sunakların basamaklı oluşu dikkate alınırsa anlamsal uyum düşünülebilir³⁰. Sunak, kültün ve kutsallığın en temel niteliklerindedir (Wycherley 1962: 89). Kutsal alanın odak noktasıdır (Tomlinson 2003: 72). Kült için en önemli yapısal figür sunaktır. Çünkü onun mimari varlığı sayesinde tanrıya kurbanlar sunulabilecektir (Müller – Vogel 2012: 181). “Başlıca ayinler ve törenler kutsal bölge dahilinde, ancak tapınak binasının dışında gerçekleştirilirdi” (Mumford 2007: 187).

Kutsal alanın kutsallığının bozulmadan korunması için sırasıyla işaretlerle, sınır taşlarıyla, çitle ve duvarla çevrilmesi gerekiyordu (Wycherley 1962: 89). Belirlemek ve belirlenmişin korunması. Alan, duvar (sınır) ve dışarıdaki dünya. Birleşik uzamda tek bir koordinatın çevrenmesiyle oluşan/oluşturulan iki ayrı dünya. Dış sütun sırası da (peristasis) bir çerçeve değil mi? (Wycherley 1962: 106-107). Sur ile sınırlandırılmış bir Yunan Polis'i içerisinde, peribolos ile sınırlandırılmış bir temenos içinde, peristasis ile sınırlandırılmış bir yapı. Yunan tapınağı olarak isimlendirdiğimiz bir yapı. Kutsal alan, alanın sınırlandırılması ve barınma, tanrının barınması³¹. Bir alanı neden sınırlandırırınız? Bu durum dairenin içinde ve dışında olmakla ilgilidir. Hiyerarşide her zaman içeride olmak daha üstündür. Herkes dışarıda, kutsallık ve seçilmiş azınlık içeridedir. Bilinçaltı burada devreye girer. Kavram metafora üstünlük kurar. Aslında bu kolay bir tümevarımdır. Sorun, sabit anlamların olmadığı bir durumu düşünebilmektir. Yani içerisi ve dışarısının sabit anlamları yoksa, içerde olmanın üstünlüğü nedir?

²⁹ Sunak sabit bir öge. Bir sunağı tapınım fiilinde tapınak olmadan da düşünebiliriz.

³⁰ Latince Altare, yüksek yer anlamında. Çok tanrılı dinlerde hayvanların kurban edildiği yer seviyesinden yukarıda taş masa, bkz. Hasol 2002: Altar.

³¹ Tomlinson 2003: 73. Ayrıca “Barınma her halükarda her türlü inşa etmenin üzerinde bulunan (ona hükmeden) amaç olacaktır. İskan ve inşa etmek birbirleriyle araç ve amaç olarak bağlantılıdır”, Heidegger 2008: 76.

Logos

Tapınak ve sunak için, günümüzdeki anlamları doğrultusunda, farklı diller için birkaç temel sözlüğe bakabiliriz. Ancak günümüzdeki kullanım anlamlarını içeren modern sözlüklerin doğası ile Antik Yunan Dönemi'ndeki sözcüklerin anlamları arasında temel bir farklılık olacağı da kesindir. Dinsel inanış ve tapınım ritüelleri değiştiğçe (zaman ilerledikçe) anlam da bu dönüşümü takip eder. Çünkü anlamın da mimari de olduğu gibi zaman boyutu vardır. Anlamın da kökleri vardır. Anlamın da yapısal evreleri vardır. Anlamın da logos için olduğu gibi temel ya da çoklu olduğuna dair yorumlar vardır (Heidegger 2006 (1927): 33-35). Görünmeyen yapıların “iz”leri vardır. Mimarının dördüncü boyutu olarak tanımlanan zaman, “tapınağı” içinde inananların tanrıya tapındığı bir tanrı evine dönüştürmüştür. “Logos kaynaktır, ona dönmek gerekir”³².

Osmanlıca'da “mabed” şeklinde sözlüğe giren tapınak, “ibadet edilecek yer” ifadesiyle karşılığını bulur (Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük 1959). Türk Dil Kurumu'na göre tapınak, 1966 baskısında da olduğu gibi, “içinde ibadet edilen, tapınılan yapı, mabet, ibadethane” anlamlarına gelmektedir. Tapınmak ise, “Tanrı'ya (Tanrı derken -T- harfini içgüdüsel olarak büyük harf olarak yazıyorum ama tanrılar derken rahatlıkla küçük -t- ye dönüşüyor, tek tanrılı dinin bir göstergesi/mi?) veya ilah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını bildirmek için belirli kurallara bağlı dini hareketlerde bulunmak, büyük bir sevgiyle bağlanmak, aşkla sevmek” şeklinde tanımlanmıştır. Sunak ise, “tapınaklarda üzerinde kurban kesilen, günlük yakılan, dini tören yapılan taş masa” olarak karşılığını buluyor (TDK Türkçe Sözlük 2005).

Yani sunak artık Tek Tanrılı dinlerin kutsal mekanlarının içerisine girmiş, önemli olmakla birlikte bütünün içinde bir öge haline gelmiştir. Peribolos ve temenos artık tamamen ortadan kalkmıştır. La dominante, artık yapının kendisidir, yapının içinde bir öge değildir. Yapı her şeydir, tamamen tekillik barındırmaktadır³³. Detaylar, sembol ve göstergelerden öteye girmemektedir. Sunak artık neredeyse ek bile değildir (“bile” diyerek istemeden de olsa içgüdüsel bir şekilde hiyerarşik bir yapı kurdum, Platon'un 2500 yıllık kurgusunu bozmak kolay değil).

Tahsin Saraç'ın Büyük Fransızca-Türkçe Sözlüğünde tapınak (le temple), tapınak, Protestan Kilisesi, Süleyman Tapınağı ve Tapınak Şövalyeleri tarikatı binası anlamlarında verilirken temelde TDK tanımı tekrarlanmaktadır. Sunak ise (un autel), tapınaklarda üzerinde kurban kesilen, günlük gibi şeyler yakılan, Tanrı adına öteberi sunulan taş masa, sunak, din, kilise anlamlarında, evlenmek ve birini tanrılaştırmak fiil kalıpları içerisinde kullanılan isimdir (Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük 1985). Fransızca sözlükte tapınak, (le

³² Derrida 2014: 35. Derrida, aslında bu ifadesi çerçevesinde eleştirdiği logos'u “yapısöküm” sokmak isterken ben ironik olarak Batı metafiziğinin temel anlamsal yorumlarına bir bakalım amacıyla kullanmak istiyorum.

³³ Tekillik ve zaman-sızlık ilişkisi ayrıca detaylı incelenmeye değer.

temple, bir tanrının kültüne adanmış yapı, Protestanların dua ettikleri yapı şeklinde tanımlanmıştır. Sunak ise, (un) autel, rahibin önünde ayini yönettiği masa ve Antikite'de üzerinde hayvanların kurban edildiği taş masa anlamlarına geldiği ifade edilmiştir (Dictionnaire Hachette 1999). Madem Fransızca üzerinde durduk, diğer iki temel dile geçmeden önce René Ginouvès editörlüğünde hazırlanan, Yunan ve Roma Mimarisi terminolojisi üzerine dev bir çalışma olan üç ciltlik eserde; tapınak, (le) temple, “Yunan ve Roma’da kültün majör yapısı” şeklinde tanımlanmıştır (Ginouvès 1998: 35 vd.). Bir “ana” yapı. Ginouvès, bu “temel” yapının normal şartlarda bir kutsal alanda veya dinsel/ilahi değeri olan bir yerde konumlandırıldığını ve kült heykelini barındırdığını da belirtmektedir (Ginouvès 1998: 35 vd.). Doğan Hasol’a göre tapınak, Tanrı ya da tanrılar adına inşa edilmiş kutsal yapıdır (Hasol 2002: Tapınak). Ayrıca belirtir ki tapınak içinde ibadet edilen yapıdır ve terim İslami yapılar için pek kullanılmaz (Hasol 2002: Tapınak). Metin Sözen ve Uğur Tanyeli’nin sözlüğünde, Naos, kült objelerine ve tanrı heykeline tahsis edilmiş en kutsal bölüm şeklinde tanımlanır (Latince cella) (Sözen-Tanyeli 1986: Naos). Ayrıca sözlüklerinde naos, Ortodoks kiliselerinde tapınımın ana mekanıdır. Tapınak ise, içinde tapınılan her tür yapıya verilen isimdir. Onlara göre de Cami gibi İslami yapılar için kullanılmaz (Sözen – Tanyeli 1986: Tapınak). Sözen – Tanyeli sözlüğünde sunak ise, çok tanrılı dinlerde kurban kesimi için taş masa, kilisede ise takdis ayini için kullanılan liturjik eşya şeklinde tanımlanır (Sözen-Tanyeli 1986: Sunak). Dinsmoor, naos için “Yunan tapınağı’nın cellası” terimini kullanır (Dinsmoor 1975: 393). Cella ise (Yunanca naos olduğu belirtilerek) kutsal ve kapalı oda şeklinde tanımlanmıştır (Dinsmoor 1975: 389). Madem naosun naos olduğu biliniyor, neden Eski Yunanca bir terimi anlatmak için Latince aynı anlama gelen bir isim kullanıyor, anlayamıyorum? Dinsmoor ile devam edersek, temenos’un “Yunan tapınaklarının konumlandırıldığı kapalı ve kutsal bir alan” olduğunu belirtiyor (Dinsmoor 1975: 396), ancak peribolos’un “temenos için kullanılan diğer bir terim” olduğunu söyleyerek durumu biraz karıştırıyor³⁴.

Hellmann, naos için “tapınak veya tapınaktaki en önemli salon” tanımını kullanır (Hellmann 2006: 354). Peribolos “kutsal alanı çevreleyen duvar”dır (Hellmann 2006: 355). Temenos ise “bir tanrı veya kahraman için kesilmiş, ayrılmış alan”dır (Hellmann 2006: 356). Robertson, naos için “kelimenin Eski Yunanca anlamı tapınak ama genellikle cella için kullanılır” der (Robertson 1988: 386). Temenos ise “kutsal bir öge/figür için ayrılmış alan”dır (Robertson 1988: 390).

İngiliz dilinde, tapınak için, temple, öncelikli anlam, insanların bir Tanrı veya tanrılar için tapındıkları ve dua ettikleri yapı şeklinde kendisini buluyor. Tapınağın ikinci anlamı ise “bir Buddhist tapınağı” olduğu yorumu. Sunak ise, altar, Klasik Paradeigma’yı bozmayarak,

³⁴ Dinsmoor 1975: 394. Belki Dinsmoor, bu eşdeğerlilik ile temenos’un çoklu anlamına farkında olmadan semiologic bir gönderim yapmaktadır! Ancak Dinsmoor’un ilk baskısı ile Saussure’ün “Genel Dilbilim Dersleri”nin düzenlenmesi arasında 11 yıl var.

Kilise veya tapınakta kutsal masa anlamında ifade edilmekte (Oxford Dictionary 1995). Türkçe'deki en yetkin ve saygın sözlük olan Redhouse'da ki bu tanımlar önemlidir. Tapınak, temple, mabet, ibadethane, Kilise, Cami, Mescit, Yahudi mabedi, Mormon tapınağı, Londra-Paris "Knight Templars" Cemiyeti Merkez Binası anlamlarında tanımlanmıştır. Sunak ise, altar, kurban kesilen veya buhur yakılan "zeminden yüksek" hususi yer, mezbah, kurban taşı, mihrap, komünyon sofrasıdır (Redhouse Dictionary 1953). Aslında kilise yapılarındaki sunağın işlevi ve karşılığı, Yunan tapınaklarındaki adyton veya anaktoron şeklinde isimlendirilen ve kütle ilgili özel nesnelere bulunduğu/korunduğu alanlarla birebir örtüşmektedir. Hatta neredeyse "thesauros"larla bile.

Karl Steuerwald'ın Deutsch-Türkisches Wörterbuch'unda, Tapınak, tempel, tapınak, mabet, ibadethane temel anlamlarının yanı sıra kapı dışarı etmek ve seksek, kaydırak gibi yan anlamlarda da (bunlar başka bir disiplin veya araştırma konusu için temel anlamlar da olabilirler!) kullanılmaktadır. Sunak ise, altar, Hıristiyan kiliselerindeki masa, sunak, dini nikahla evlenmek şeklinde tanımlanmaktadır (Steuerwald Deutsch-Türkisches Wörterbuch 1997).

Bundan birkaç yıl önce, Yunan Tapınağı'nın, günümüzdeki korunagelmış fiziksel varlığı ile "anıtsal ve estetik (Hellen) geçmişinin anıları", anlamsal olarak "siyah bir duvar" (beyaz duvar metaforunun karşıtlığı olarak³⁵) ve özünde "zihinsel bir inşa" olduğunu söyleyebilirdim³⁶. Artık hiçbir şey söylememeyi tercih ediyorum. Çünkü ne olduğunu söylediğim anda başka bir şeye dönüşüyor. Belki, yazılmış metinlerin hep "aslında yeniden yazılmış metinler" olması gibi, tapınaklar özelinde Yunan Mimarisi de, hep yeniden yapılmış yapılarıdır. Ya da Mumford'un değindiği gibi (Mumford 2007: 187), tanrı, tapınım, tapınak "polis'in bizzat kendisidir", Mumford'un aforizmasını başka türlü ifade edersem, "insan ve düşüncesinin bizzat kendisidir", ya da Plutarkhos'un pasajlarında betimlediği şekilde, ne olduğundan ziyade ne olması istendiğidir "...kısa bir zaman içinde ama tüm zamanlar için yapıldılar."³⁷.

³⁵ Beyaz Duvar metaforu için bkz. Umut Şumnu, "Beyazlar Daha Beyaz: Modern Mimarlık ve Bezeme", Skopdergi 2, 2012.

³⁶ Kastedilen Husserl fenomenolojisi çerçevesinde bir "öz".

³⁷ Fleming – Honour – Pevsner 1966: Greek Architecture. Plutarkhos'un Atina Akropolisini Klasik Çağ yapıları için kurduğu cümle. Ayrıca "ama"nın kullanımına dikkat ediniz!

Kaynakça

Akcan E.

2006 “Metafiziğin Kalesi Hakkında Düşünmek”, *Cogito* 47-48, 273-286.

Başaran M.

1993 *Ve Niçin (Yine) Felsefe. Yapı Çözümler*, İstanbul.

Boardman J.

1996 *Greek Art*, London.

Burkert W.

1985 *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts.

2012 (1992) *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, (Çev. M.F. Yavuz), İstanbul.

Coulton J.J.

1982 (1977) *Ancient Greek Architects at Work*, New York.

Derrida J.

1972 *Marges de la philosophie*, Paris.

1978 *La vérité en peinture*, Paris.

1999 “Différance” (Çev. Önay Sözer), *Toplumbilim* 10: 51-63.

2010 (1967) *Gramatoloji* (Çev. İsmet Birkan), İstanbul.

2014 (1972) *Platon'un Eczanesi* (Çev. Zeynep Direk), İstanbul.

Dictionnaire Hachette

1999 *Dictionnaire Hachette*, Paris.

Dinsmoor W.B.

1975 (1950) *The Architecture of Ancient Greece*, New York.

Ersoy H.Y.

1997 “Duvar”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* C.I: 484-486.

Fleming J. – Honour H. – Pevsner N.

1966 *The Penguin Dictionary of Architecture*, Middlesex.

Ginouvès R.

1998 *Dictionnaire Méthodique de L'Architecture Grecque et Romaine*, Tome III. Paris.

Gruben G.

2001 *Griechische Tempel und Heiligtümer*, München.

Hasol D.

2002 *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.

Heidegger M.

2006 (1927) *Varlık ve Zaman* (Çev. Kaan H. Ökten), İstanbul.

2007 *Sanat Eserinin Kökeni* (Çev. Fatih Tepebaşı), Ankara.

2008 (1954) *İnşa Etmek, İskân Etmek, Düşünmek*, (Çev. Ahmet Aydoğan),
Düşüncenin Çağırıldığı, İstanbul.

Hellmann M.-C.

2002 *L'Architecture grecque. V.1. Les principes de la construction*, Paris.

2006 *L'Architecture grecque. V.2. Architecture religieuse et funéraire*, Paris.

2007 (1998) *L'Architecture grecque*, Paris.

Höcker C.

2004 *Metzler Lexikon Antiker Architektur*, Stuttgart.

Işık F.

1998 “Megaron. Özel Bir Yapı Tipinin Kökeni, Gelişimi ve Bir Ege Tapınağına Dönüşümü”,
Adalya II: 1-49.

Jakobson R.

1990 (1935) *Sekiz Yazı* (Çev. M. Rifat – S. Rifat), İstanbul.

Jenkins I.

2006 *Greek Architecture and Its Sculpture*, London.

Kaegi A.

1931 *Benselers Griechisch-Deutsches Schulwörterbuch*, Leipzig und Berlin.

Kortanoğlu R.E.

2013 “Tieion/Tios Akropolis’inde Ortaya Çıkartılmış Anıtsal Bir Yapının Kalıntıları Üzerine Gözlemler”, *Colloquium Anatolicum* XII: 211-238.

Kozikoğlu N.

1997 “Tapınak”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* C.III: 1735-1739.

Lawrence A.W.

1990 *Greek Architecture*, New Haven.

Liddell H.G. – Scott R.

1953 *A Lexicon Abridged from Liddell and Scott’s Greek-English Lexicon*, Oxford.

Martin R.

2003 (1972) *Greek Architecture*, Milano.

Mumford L.

2007 (1991) *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. G. Koca – T. Tosun), İstanbul.

Müller W. – Vogel G.

2012 (1974) *Mimarlık Atlası C.I.* İstanbul, *dtv-Atlas Baukunst – Band I*, München.

Oxford Dictionary

1995 *Oxford Wordpower Dictionary*, Oxford.

Özön, M.N.

1959 *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.

Redhouse

1953 *Redhouse Dictionary English-Turkish. Redhouse Sözlüğü İngilizce-Türkçe*, İstanbul.

Robertson D.S.

1988 *Greek and Roman Architecture*, Cambridge.

Roux G.

1984 “Trésors, Temples, Tholos”, *Temples et sanctuaires* (Edt. G. Roux), Lyon, 153-171.

Rumpf A.

1961 *Yunan ve Roma Sanatı*, (Çev. Jale İnan), İstanbul.

Saraç T.

1985 *Grand Dictionnaire Français-Turc, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.

Sharr A.

2013 *Mimarlar İçin Heidegger*, (Çev. Volkan Atmaca), İstanbul.

Sözen M. – Tanyeli U.

1986 *Sanat kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Spawforth T.

2006 *The Complete Greek Temples*, London.

Spivak G.C.

2014 (1977) *Gramatoloji'ye Önsöz* (Çev. İsmail Yılmaz), İstanbul.

Steuerwald K.

1997 (1974) *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, Wiesbaden.

TDK

2005 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara.

Tomlinson R.A.

2003 (1997) *Greek Architecture*, London (2003 İstanbul).

Tsetskhladze G.R.

2005 *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine* (Çev. Sümer Atasoy et al.), İstanbul.

2010 "Hellen Kolonizasyonu", *Aktüel Arkeoloji* 18: 76-83.

Wycherley R.E.

1962 *How The Greeks Built Cities*, London.

Yümer Tigrel G.

1997 "Yunan Mimarlığı ve Sanatı", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* C.III: 1949-1956.